

Ե. ԶԱՐԵՆՑԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐՅԱՆԻ «ԲԱՆԿՈՈՊԸ ԵՎ ՄԱՄՈՒԹԻ ՈՍԿՈՐՆԵՐԸ» ՎԵՊՈՒՄ

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Ա.Գ.

Կոստան Զարյանի և Նրա ստեղծագործությունների նկատմամբ խորհրդային տարիներին դրսևորված վերաբերմունքի կաղապարը պահպանվում է մինչև այժմ, չնայած տասնամյակներ են անցել, և սերունդներ են փոխվել: Մասնավորապես, այս կարծրատիպը վերաբերում է Կոստան Զարյանի՝ Զարենցի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքին:

«Բանկոոպը և մամուլի ոսկորները» վեպում Զարյանը կերտել է խորհրդային գրողի կերպարը, որի համար նախատիպ է եղել Եղիշե Զարենցը: Հերոսի ու Նրա նախատիպի և՛ արտաքին, և՛ կենսագրական նմանությունները չափազանց շատ են: Այդ մասին հանգամանորեն խոսում է Ա. Ավագյանը իր գրքում¹: Նա կարծում է, որ Զարչարյանի կերպարում Զարյանը խտացրել է «խորհրդային ընկերավարության մտայնությունը»²:

Նախ պարզենք, թե ինչու է հեղինակը իր հերոսին «Զարչարյան» անվանել: Կ. Զարյանի վերլուծաբաններից Վ. Մատթեոսյանը առաջարկում է այդ հարցում հիմք ընդունել «չարչի» բառի արմատը. «Անունը միաժամանակ չար բառի կրկնաւորումն է եւ չարչարել բայի արմատը: Բայց մենք մեզի թոյլ կուտանք ենթադրել, որ չարչ հնչյունախումբը կապուած է թրքերէն չարչի («փերեզակ») բառին հետ: Զարեանի համընդհանուր արհամարհանքը գործարարներու եւ առեւտրականներու նկատմամբ կրնայ տարածուիլ ուրիշ տեսակ «վաճառականի» վրայ. անոնք որ գիտենք կը վաճառեն, զիրենք բարոյապէս կը նուաստացնեն իշխանութենէն որեւէ շնորհք ստանալու համար»³:

Պրոլետբանաստեղծի մասին պատմելիս Զարյանը երկու անգամ օգտագործում է «չարչարվել» բայը. «Նա իբրեւ ուղղամիտ մարքսեան եւ համայնավար՝ պարտք էր համարում նայել ամէն բանի վրայ քննադատական աչքերով: Իսկ եկ տես որ... չարչարում էր»⁴, «Զարչարեանն էլ

¹ **Ավագյան Ա.**, *Կոստան Զարյան. Կյանքը և գործը*, Ե., 1998:

² *Նույն տեղում*, էջ 223:

³ **Մատթեոսեան Վ.**, *Կոստան Զարեանի շուրջ, Անթիլիաս*, 1998, էջ 374:

⁴ **Զարեան Կ.**, *Բանկոոպը եւ մամուլի ոսկորները, Անթիլիաս*, 1987, էջ 543:

գիտէր, որ ուրիշները իր կեանքի ամէն մանրամասնութիւնը լրտեսում են եւ ասածներին չեն հաւատում՝ ստում էր եւ չարչարում»⁵: Կերպարի հետագա վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ հեղինակը իր հերոսին ընկալել է որպէս տառապող, ողբերգական կերպար. այդ պատճառով էլ հակված ենք կարծելու, որ ազգանվան հիմքում «չարչարվել» բայն է:

Ինչո՞ւ է գրողը իր ստեղծագործության հերոս դարձրել Չարենցին:

Գրելով բուլճարիկների և նրանց գաղափարախոսության մասին՝ Կ. Չարյանը չէր կարող չկերտել բուլճարիկ մտավորականի կերպար, որի համար «հարմար» նախատիպ էր Չարենցը: Ճիշտ է՝ ամբողջ վեպի ընթացքում ընթերցողն անընդհատ կարդում է քննադատական, վերլուծական, ծաղրական, նույնիսկ դրական խոսքեր բուլճարիկյան կառավարության ու նոր կարգերի վերաբերյալ, նաև ողբերգական պատմություններ տարբեր մարդկանց մասին, որոնք հայտնվել էին գաղափարախոսական մամլիչի տակ, և լիարժեք պատկերացում է կազմում դարասկզբի նոր Հայաստանի մասին, այնուամենայնիվ, Չարչարյանի կերպարով պատկերն ու ասելիքը ամբողջանում են:

Երբ Չարենցի կենսագրությանը ծանոթ ընթերցողը գլխի է ընկնում (իսկ դա շատ շուտ է տեղի ունենում), թե խոսքն ում մասին է, ցավ է ապրում սիրելի բանաստեղծի՝ նման նկարագիրը կարդալիս: Չշտապենք հիասթափվել Կ. Չարյանից: Տեսնենք, թե ինչպիսին է բուլճարիկ մտավորականը՝ ըստ Չարյանի. «Չարչարեանը ներկայացնում էր սովետական ընկերութեան նոր եւ միջին այն տիպը, որը մարմնացնում է անցողական եւ մութ մի շրջանի մտայնութիւնը»⁶: Չարչարյանի համար աշխարհի կարգն ու ձևը սկսվում և ավարտվում էին «մարքսիստական մոտեցմամբ» և ըստ կուսակցական գծի: Փարիզի շքեղությամբ հմայված՝ վախենում էր իր հիացմունքն արտահայտել բուրժուական քաղաքի մասին. «Ինչ որ զուարճալի էր՝ դա իր զգուշութիւնն էր արտայայտութիւնների մէջ: Շղթայուած մարդու հոգեբանութիւնը: Զսպում էր իր հիացումը, պահում իր զարմանքը»⁷: Վ. Մատթեոսյանը գրում է. «Չարեանի տաղանդը յաջողած է որսալ Չարչարեանի երկուութիւնը. այն տիպարն է, որ պէտք է ուղղափառ համայնավարի դիրք ճշդէ, սակայն միշտ չի յաջողիր անշեղորէն հետեւիլ կուսակցական ուղեգծին եւ ներքին պայքար մը ունի չորսետրեւոյու համար խախուտ վիճակը»⁸: Չարյանի հետ ընթերցողն էլ զգում է բանաստեղծի ողբերգությունը. վերջինս հայտնագործում է, որ կապիտալիստական երկիրը հարուստ է ու գեղեցիկ, այստեղ կարելի է ազատ խոսել ու

⁵ Նույն տեղում, էջ 611:

⁶ Նույն տեղում, էջ 537:

⁷ **Չարեան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 543:

⁸ **Մատթեոսեան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 245:

չվախենալ: Հեղինակը ցույց է տվել հոգեկան այն ամլությունը, որին Խորհրդային Հայաստանում դատապարտված էին տաղանդները:

Եթե չկենտրոնանանք բանաստեղծի արտաքինի նկարագրության վրա և չշտապենք եզրակացություններ անել Չարենցի նկատմամբ Ջարյանի վերաբերմունքի մասին, կտեսնենք գրողի պատկերած իրական Չարենցին և նրա իրական վերաբերմունքը բանաստեղծի նկատմամբ. «Չնայած արտաքին իր ձևերի բոլոր այլանդակութուններին, իր անձի արտառոց եւ ծաղրանկարական կողմերին, նրա մէջ մի ինչ-որ ամբողջական գիծ կար, որ հրապուրիչ էր եւ նոյնիսկ մեծղի: Հայ շինականի ոչխարի հոտը եւ հայ երկրի հակասական բնոյթը: Լերան կատարին անցնող դղրդալից մրրիկը եւ լերան ստորոտի մոտ բուսնող թթենու շուքի տակ պառկած բանաստեղծական զգայնութիւնը: Կոպիտ հողը եւ յանկարծակի բուսած մանիշակների կարպետը»⁹: Սա Չարենցի դիպուկ բնութագիրն է՝ արված այնքան բանաստեղծորեն: Այո՛, Չարենցը անփույթ է վարվելա-կերպի առումով, մարդկանց հետ հարաբերություններում, իր արտաքինի նկատմամբ: Ջարյանի համար ընդունելի չէ հասարակության ընտրյալի այսպիսի կերպարը, բայց գրողը ցույց է տալիս, որ իր նկարագրած հասարակությունից այլ բան սպասել հնարավոր չէ: Կրկնենք՝ Չարենցի կերպարի առումով կարևորը արտաքինը չէ. հիշենք, որ Ջարյանը իր բոլոր ստեղծագործություններում ընդգծում է մարդու ներքին հարստությունն ու ամբողջականությունը: Չարենցի մեջ նա տեսնում է հայ անհատին և կերպարի այն ամբողջականությունը, որն օրինակելի էր համարում. «Վերջ ի վերջոյ իրական հայը: Նա, որ իր մարմնի ամէն մի մասով, իր հոգու բոլոր թելերով կապուած է երկրին, եւ որի համար արտաքին աշխարհը գոյութիւն ունի այնքան, ինչքան նա կարող է համեմատութեան ենթարկել իր սեփական երկրի հետ: Նա նայում է աշխարհին հայի աչքերով: **Նա իր աչքերը չի փոխում** (ընդգծումը մերն է-Հ.Ա.): Ու Հայաստանը **է** (ընդգծումը հեղինակինն է), որովհետեւ նա կայ»¹⁰: Չարենցի գնահատականներից ամենագեղեցիկը, ճշմարիտը: Արտաքին տգեղության տակ՝ հոգեկան գեղեցկություն, փոքր մարմնի մեջ՝ այնքան հզորություն, որը կարողացել է տեսնել ու առանց մտավախության գնահատել ու բարձրաձայնել Ջարյանը այն ժամանակ, երբ Չարենցին հալածում ու ստորացնում էին, երբ բանաստեղծի իրական գնահատականը դեռ չէր տրվել: «Ու այդ՝ չնայած իր մտային քառսին, իր վատ մարսած ընկերային եւ քաղաքական վարդապետութեան, իր միջազգային իտէալին, իր բոլշեիզմին: Նրա ամբողջ անձի համար այդ ներելի է եւ նոյնիսկ օգտակար, որովհետեւ նա երբեք չի փոխուի, իր բնոյթին չի դաւաճանի: Նա

⁹ **Չարեն Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 544:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 544:

կայ եւ կը մնայ՝ ինչ որ կայ: **Նա ինքը Հայաստանն է եւ իբրեւ այդ՝ տեւական, անմահ** (ընդգծումը մերն է-Հ.Ա.)»: Մինչդեռ Ա. Ավագյանը գրում է. «Չարենց երևույթի մասին Ջարյանը միակը չէր, որ վրիպում էր: Նրան ոչ միշտ էին ճիշտ գնահատում նաև հայ մտքի ուրիշ մեծերը»¹¹:

Չարենցին այսօրվա աչքերով տեսնելն ու գնահատելը հեշտ է, և դրա համար հերոսություն չի պահանջվում: Հերոսությունը Ջարյանին է, որ քսանականների վերջին, երբ գրվում էր այս գիրքը, կարողացել է արհամարհել Չարենցի շուրջ կուտակված ամպերը, նսեմացնող կարծիքները և գրել իրական Չարենցի մասին, գնահատել այնպես, որ կարդալիս միայն հիացմունք ես ապրում: «Ես նախանձում եմ նրան» նախադասությունը բավական է Ջարյանի իրական վերաբերմունքը Չարենցի նկատմամբ ըմբռնելու համար: Ընթերցողը կհասկանա Ջարյանի ցավը. Չարչարյանի նման տաղանդները, հայտնվելով գաղափարախոսական մամլիչի տակ, վատնում էին իրենց տրված աստվածայինը:

Բնական է, որ Չարենցը, վերադառնալով հայրենիք, չի կարողանում ստեղծագործել: Արտասահմանում տեսնելով հանգիստ, գեղեցիկ ու հարուստ կյանքը՝ նա մտորում է այն քարոզչության մասին, որը միակ ճշմարտությունն էր համարել և ընդունել էր անվերապահորեն: Նա հոգեկան խառնաշփոթի մեջ էր, և այն հաղթահարելու համար ժամանակ էր պահանջվում:

«1923-ին Չարենց պրոլետարական մշակոյթ ստեղծելու բոլոր վերագրումները մերժած է «Ի՞նչ պէտք է լինի արդի հայ բանաստեղծությունը» յոդուածով, որ արդիականութեան պահանջի հերթական արտայայտութիւնն էր: Իսկ Եւրոպայէն վերադարձին իր ընտրութիւնը կատարած է. ներքին յեղաշրջումը: 1925-ին հաստատած է վերանայումի անհրաժեշտութիւնը Բաքուի «Վիշկա» ամսագրի խմբագրութեան գրած նամակով»¹²: Բանաստեղծը ճիշտ է ներկայացնում 1925 թ. հետո իր հետ կատարված փոփոխությունը. «...կարծում էինք՝ աշխարհը կարող ենք նվաճել պլակատներով և ողորմելի ագիտկաններով, որոնք շատ-շատ կարող են ունենալ ընթացիկ ռեկլամի նշանակություն, և կարծում էինք, որ դա է այն հիմնական արվեստը, որ հարկավոր է պրոլետարիատին»¹³:

Այն սխալ պատկերացումը, թե Կոստան Ջարյանը իր կերտած կերպարի միջոցով ծաղրել կամ ստորացրել է մեր ժամանակի մեծագույն պոետներից մեկին՝ Չարենցին, ունի երկու պատճառ. **նախ**՝ Ջարյանի նկատմամբ թշնամական վերաբերմունքը, որից էլ՝ նրա գրականությունը չընդունելը և անգամ հասկանալ չփորձելը, **երկրորդ**՝ Չարչարյանի ար-

¹¹ Նույն տեղում, էջ 224:

¹² Մատթեոսեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 242:

¹³ Չարենց Ե., Երկերի ժողովածու, հ. 6, Ե., 1967, էջ 425-426:

տաքինի նկարագրությամբ բավարարվելը, ինչպես նաև տողատակերում թաքնված գլխավոր իմաստը կարդալու ցանկություն չունենալը:

ОБРАЗ Е. ЧАРЕНЦА В РОМАНЕ КОСТАНА ЗАРЯНА "РАБКООП И КОСТИ МАМОНТА"

ОГАНЕСЯН А.Г.

Резюме

Костан Зарян в своем романе "Рабкооп и кости мамонта" создал образ большевика-интеллекта, прототипом которого стал Егише Чаренц. В литературоведении бытует ошибочное мнение, согласно которому изображенный К. Заряном образ Чарчаряна высмеивает и унижает великого писателя нашего времени. Однако К. Зарян искренне восхищался талантом Егише Чаренца.

THE IMAGE OF E. CHARENTS IN KOSTAN ZARYAN'S NOVEL "BANCOOP AND THE BONES OF THE MAMMOTH"

A. HOVHANNISYAN

Abstract

In his novel "Bancoop and the Bones of the Mammoth" Kostan Zaryan created a prototype of a bolshevik intellectual image of Yeghishe Charents. There is a widespread false belief that Zaryan used the image of Charcharyan to humiliate one of the greatest writers of our time. Yet, the careful reader can understand the sincere admiration that Zaryan showed towards talented Charents.